

## РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В МЕЖАХ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 5 КЛАСІ

У статті розкрито сутність критичного мислення як складової когнітивно-комунікативної технології навчання української мови в 5 класі. Обґрунтовано доцільність застосування цієї методики на сучасному етапі розвитку школи. Описано методи та прийоми навчання, які сприяють активізації мисленнєвих компетенцій учнів, подано зразки завдань, що можна застосувати на різних етапах уроку.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність вимагають постійної модернізації всіх галузей життя. Одним із пріоритетних напрямів державної політики є реформування й розвиток освіти. Це засвідчують Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) [1] та Національна доктрина розвитку освіти [2].

Вагомим досягненням вітчизняної лінгводидактики початку XXI століття є посилення когнітивно-комунікативного спрямування шкільного навчання мови. Когнітивне навчання мови потребує відповідних методів, які допомагають розвивати розумові здібності, увагу, уяву, пам'ять, критичне мислення учнів [4, с. 18].

Характерною особливістю когнітивного навчання мови є саме те, що воно спрямоване на розвиток мислення, способи пізнання, чуттєві уявлення дітей. Застосування когнітивних методів дає змогу школярам розвивати критичне мислення, а саме: аналізувати, оцінювати інформацію, порівнювати факти, розв'язувати проблеми, переносити знання з однієї ситуації на іншу, адаптуватися в нових навчальних умовах.

Дослідження Л. Скуратівського та Л. Піскорської переко­нує, що на уроках мови доцільно використовувати спостереження, експеримент, моделювання, мислення від абстрактного до конкретного [6, с. 15].

Ще Конфуцій говорив: «Навчання без міркування – марна праця». На думку Гордона Драйдена та Джаннетт Вос, дві речі мають сформувати основу шкільної освіти: учіння того, як учитися, і навчання того, як мислити.

Поняття «критичне мислення» в науковій і методичній літературі використовується з 1956 року, воно прийшло до нас з досвіду роботи педагогів США і Канади. Сьогодні критичне мислення є перспективою розвитку школи XXI століття. Серед сучасних педагогів до цієї теми зверталися Л. Виготський, Ш. Амонашвілі, Д. Ельконін та В. Давидов.

Отже, критичне мислення – це здатність людини чітко визначити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити й проаналізувати інформацію; логічно побуду-

\* © Оксененко Л. В.

## СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

вати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції [3, с. 269].

Мета статті: обґрунтування доцільності застосування елементів когнітивно-комунікативної методики, зокрема критичного мислення на уроках мови в сучасній школі з метою активізації розумової діяльності школярів, їх самостійного творчого мислення й застосування набутих знань у процесі комунікації.

Технологія розвитку критичного мислення повністю співзвучна з інноваційним навчанням. Вона ґрунтується на творчому співробітництві вчителя й учня, орієнтована на розвиток у школярів аналітичного підходу до будь-якого навчального матеріалу, що сприяє розвитку творчого та критичного мислення.

Основні характеристики та принципи критичного мислення:

- самостійність та індивідуальність;
- інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення;
- критичне мислення завжди починається з постановки й усвідомлення проблеми;
- критичне мислення прагне до переконливої аргументації.

Методична модель пролонгованої технології:

1. Виклик (первинні знання чи досвід);
2. Осмислення (робота із джерелами інформації);
3. Роздуми (рефлексія).

Етапи уроку з розвитку критичного мислення:

1. Актуалізація опорних знань.
2. Формування нових знань і способів дії.
3. Практичне застосування знань, умінь і навичок.

Важливим засобом розвитку критичного мислення учнів на уроках мови є вправи. Вони мають бути багатофункціональними, тобто розвивати кілька ознак: незалежність мислення, прагнення самостійно осмислити тему; активне висловлювання власних думок; відсутність боязні не погодитися з однокласником, учителем; творче ставлення до будь-яких висновків.

Існує безліч вправ, ось деякі з них:

«Проаналізуй критично». Чи правильно, що в словах *ковзкий, порський, боязкий* є суфікси *-зьк-, -ськ-*, які пишуться з м'яким знаком?

«Знайди помилку». *Учень написав диктант, у якому зустрічаються помилки. Тато попросив мене збігати до магазину за хлібом.*

«Метод пастки». Учитель дає завдання поділити для переносу слова *алея, Юлія, джміль, сім'я, іти, ходжу*.

«Знайди узагальнювальне слово». Учитель пропонує ряд слів, серед яких є узагальнювальне: *собака, тварина, енот, кіт,*

## СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

*комар, метелик, комаха, коник.*

«Закінчи прислів'я і розкрий його зміст»: *Якщо посієш вчасно, то... (вродить ясно). Вік живи...(вік учись). Дім без книги... (як день без сонця).*

«Доповни порівняння»: *...як зоря ясна, ...як соловей, ...мов у вишневому садочку.*

«Як ти розумієш фразеологізм?» *Прикусити язика. Має голову на плечах. Чужими руками жар загрібає.*

Існує чимало методів і прийомів розвитку критичного мислення. Для прикладу згадаємо:

«Асоціативний куц». Пропонуємо учням розгадати ребус, у якому зашифровано слово *нація*. Записуємо його в прямокутнику й пропонуємо учням завдання: пояснити це слово, малюючи промінці (*населення, спільна територія, єдина мова, традиції, єдина культура, спільне минуле*). Далі «Конструювання». До слів населення, мова додаємо за-, пере-, до-, ви-, робимо висновок про роль префіксів.

Така актуалізація знань школярів доцільна перед вивченням тем «Збіг приголосних», «Правопис префіксів» та ін.

Навчальний процес на уроці слід організовувати так, щоб у ньому були елементи творчості, які змушують школярів самостійно розв'язувати завдання, використовуючи свій творчий потенціал. Цікавим є твір-піраміда. У кожен новий рядок додаємо лише одне слово. Це спонукає дітей добирати найбільш вдалі слова. Ось алгоритм твору-піраміди по рядках:

1. Одне слово – ім'я героя твору.
2. Два слова – опис героя.
3. Три слова – опис місця подій.
4. Чотири слова – опис подій, що відбулися.
5. П'ять слів про першу подію.
6. Шість слів про другу подію.
7. Сім слів про розв'язку.

Приклад твору «Пробач за втручання».

*Їжачок.*

*Колючий, маленький.*

*Зарився в соломі.*

*Сховався поглибше від холоду.*

*Я ненароком порушила його сон.*

*Швидко насипала купу листя на сонька.*

*Їжачок запокоївся і заснув, додивляючись зимову казку.*

«Сенкан» – п'ятирядковий неримований вірш, який складається за такою схемою:

1. Слово-тема (іменник).
2. Два прикметники (означення теми).
3. Три дієслова.
4. Фраза з чотирьох слів, розуміння теми.
5. Слово-висновок (іменник-синонім до теми).

Зразок:

*Даринка.*

*Гарна, розумна.*

*Навчається, читає, грає.*

## СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

*Чудова донька в батьків.*

*Радість.*

Важливим завданням учителя є розвиток нестандартного мислення учнів. В. О. Сухомлинський з цього приводу писав: «Завдання школи – навчити дітей мислити, відчувати – це є першим кроком до творчості» [8, с. 352].

Мислення починається з подиву, проблемного питання, цікавинки, незвичайного початку уроку, неочікуваної зустрічі з прекрасним, притчі, загадки. Вступні уроки з мови починаємо з патріотичної пісні у виконанні однокласників чи гостей, запрошуємо місцевих поетів чи художників, майстрів вишивки чи інших народних промислів.

Варто розвивати критичне мислення школярів як передумову наукового дослідження. З цією метою застосовуємо такі завдання:

- Знайти відмінності в словах, текстах, схемах.
- Сформулювати правило за певною схемою (наприклад, діаграма Вена до теми «Звертання і вставні слова»).
- Розробити свою схему до певної теми.
- Скрасти план (простий, складний, цитатний).
- Виділити недоліки в словах, реченнях, схемах.
- Оцінити чи проаналізувати відповідь однокласника.
- Написати переказ трьома реченнями.

Спонукаємо п'ятикласників до творчого мислення, активізуючи почуття, емоції, тому що схвильованість, захоплення, пробуджують і активізують роботу клітин мозку. Школярі вчать на уроках виражати емоції й керувати ними, виконуючи певні вправи. Наприклад, пропонуємо передати мімікою і жестами радість, сум, співчуття, заздрість, розгубленість та ін. Учимо писати твір-метаморфозу, коли школяреві слід перевтілитися у квітку, дерево, пташку, улюблену тваринку чи предмет, мовне явище.

*Зразок:*

*Я – звертання*

*Моє ім'я – Звертання. Живу в мові та дуже пишаюся собою. Адже без мене не обійдеться жодна розмова, чи привітання, чи листування. Найчастіше я люблю стояти на початку речення обов'язково разом зі своїми вірними друзями – Комою та Знаком Оклику. Іноді переміщуюся зі своїми супутниками в середину речення чи стою в кінці. Головне – вибрати правильну форму слова – вжити його в Кличному відмінку. Тоді я прикрашаю текст, тому що виявляю увагу й повагу до співрозмовника.*

Для розвитку критичного мислення як елементу критично-комунікативної технології слід учити школярів правильно ставити питання. Мислення високого рівня – це вміння ставити питання по суті. На думку науковців, запитання дітей є своєрідною «потаємною лабораторією процесу пізнання». В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що досвідчений учитель робить усе, щоб у дітей виникли запитання, щоб вони вміли запитати про те, що їх цікавить. Так виявляється здатність відділяти відоме від невідомого, визначається об'єкт пошуку, за допомогою якого учень пізнає світ [8, с. 256].

## СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

Типи запитань:

1. Ознайомлювальні, мета – отримати інформацію (Що це? Навіщо?).
2. Контрольні – для перевірки знань (Що? Де? Коли?).
3. «Сократівські», навідні питання (Що відомо? Що слід знайти спочатку?).
4. Проблемні та розвивальні, що спонукають до мислення (Порівняйте... Поясніть... Зіставте... Що спільного? Чим відрізняється?).
5. Критичні, які оцінюють та виявляють недоліки.
6. Провокаційні, що виробляють критичне ставлення (Навіщо ставити коми?).
7. Запитання з рефлексії (Що мені потрібно? Як я це засвоїв?).
8. Мудрі запитання. Розумна людина відрізняється від мудрої тим, що розумна знає, як розв'язати проблему, а мудра знає, як не мати проблеми.
9. Безглузді запитання.
10. Запитання-прогноз (Що буде, якщо...? а що було б, якби...?)

Для впровадження методичної системи критичного мислення не потрібно якихось особливих умов. Єдина умова – бажання вчителя працювати творчо, по-сучасному, відповідально, щоб досягти позитивних результатів у навчанні.

Отже, узагальнення науково-методичних досліджень дає змогу стверджувати, що ідеї вчених, підходи, на яких ґрунтуються теорія розвитку критичного мислення як складової когнітивно-комунікативного навчання української мови збагачують шкільну освіту, допомагають формувати мовну особистість, продовжуючи роботу початкової школи. Вони відповідають за сучасних умов загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти: формування і розвиток комунікативних компетенцій кожного, хто вивчає українську мову як рідну і як державну, а отже, є одним із пріоритетних у реалізації стандарту мовної освіти в Україні.

### Література:

1. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
2. Закон України «Про освіту» – К., 1991.
3. Куцінко О. Г. Професійний довідник учителя літератури // Основа. – 2012. – С. 269–271.
4. Кучерук О. А. Когнітивна теорія навчання української мови як пріоритетний напрямок шкільної лінгводидактики // Серія «Психологія і педагогіка». – 2014. – Випуск 29. – С. 15–20.
5. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 59.
6. Піскорська Л. Проблемно-пізнавальні завдання на уроках рідної мови / Лідія Піскорська, Леонід Скуратівський // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 7–8. – С. 14–16.

## СКАРБНИЦЯ МЕТОДИЧНИХ ІДЕЙ

7. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 2. – 665 с.
8. Технології розвитку критичного мислення учнів // А. Кроуфор, В. Саул, С. Метюз, Д. Манкістер. – К. : Плеяди, 2006. – 220 с.

**Подшивалова І. І.\***

### **ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОФРАГМЕНТІВ ЯК ЗАСОБУ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ДО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ**

*У статті розглядається використання відеофрагментів на уроках історії. Відеоджерела, на думку автора, сприяють покращенню ефективності уроків, дозволяють оптимізувати навчання історії, провести його на якісно новому рівні, полегшують процес оволодіння учнями матеріалом, допомагають глибше зрозуміти значення історичних подій.*

Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті наголошує на пріоритетності запровадження в системі освіти останніх інновацій, інформаційних технологій, створення сучасних навчальних засобів. Зазначається, що освіта ХХІ століття – освіта для людини, її мета – підготовка підростаючого покоління до життя в суспільстві, де інформація швидко змінюється та оновлюється. Тому сучасний учитель повинен іти в ногу з часом, упроваджуючи в навчальний процес інформаційні технології для зацікавлення та ефективного пізнання учнями навколишнього світу.

Не є виключенням і сучасна історична освіта, адже значно зростає обсяг історичної інформації при скороченні годин на її засвоєння. Застосування інформаційних технологій на уроках історії повинне розвивати пізнавальні інтереси та здібності учнів, що мотивуватиме їх до здобуття сталих та міцних знань. Використання комп'ютера дозволяє представити учням навчальний історичний матеріал у найбільш компактному і зручному для сприйняття, економному за часом вигляді (у вигляді графіків, таблиць, екранних картинок, історичних карт, мультимедійних презентацій, фрагментів документальних та художніх фільмів).

Для того щоб учень по-справжньому включився в роботу на уроці, потрібно, щоб завдання, які ставляться перед ним під час навчальної діяльності, були не тільки зрозумілі та цікаві, але і знайшли відгук у його переживаннях. Використання під час уроків відеофрагментів дає можливість учням наочно побачити ту чи іншу подію, відчутти свою причетність, зануритись в епоху, наочно уявити те, як відбуваються події. Тому, відеофрагменти сприяють збільшенню мотивації учнів під час вивчення історії.

До проблеми використання інформаційних технологій на уроках історії звертаються такі дослідники як П. Гевал, В. Дрібниця, О. Мокрогуз, О. Пометун, С. Нетеча та інші. Загальні принципи використання комп'ютерних програм навчального призначення розглядаються у роботах П. Гевала, О. Мокрогуз

---

\* © Подшивалова І. І.